بررسی خانوارهای دارای فعالیت کشاورزی بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰

ابوطالب عزیزی و طاهره مجیدی‌پارسا

مقدمه

هدف اصلی از اجرای سرشماری نفوس و مسکن شمارش افراد و دستیابی به خصوصیات جمعیتی کشور است. از طرف دیگر با توجه به متنوع‌بودن فعالیت‌های بخش کشاورزی، جمع‌آوری اطلاعات در این بخش نیازمند آشنایی با تعاریف و مفاهیم خاص این بخش است. با در نظر گرفتن تمام این جوانب، سؤال بهره‌برداری کشاورزی خانوار در سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۰ هدف استفاده از نتایج آن در سرشماری عمومی کشاورزی و دستیابی به خصوصیات جمعیتی خانوارهای بهره‌بردار، به صورتی طراحی شد که دارای حداقل بار آموزشی باشد. بررسی محتویات سؤال خانوار دارای فعالیت کشاورزی در سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۰ نشان‌دهنده‌ی انطباق تعریف خانوار دارای فعالیت کشاورزی با تعاریف و مفاهیم استفاده‌شده در سرشماری کشاورزی سال ۱۳۸۲ است.

طبق تعریف، خانواری دارای فعالیت کشاورزی محسوب می‌شود که در روز سرشماری در هر نقطه‌ای از کشور دارای «حداقل ۴۰۰ متر مربع زمین زراعی»، «حداقل۲۰۰ متر مربع باغ و قلمستان»، «حداقل ۲ رأس دام سبک شامل گوسفند و بره و بز و بزغاله»، «حداقل ۱۰ قطعه ماکیان»، «حداقل ۱ رأس دام سنگین شامل گاو و گوساله، گاومیش و بچه گاومیش و شتر و بچه شتر» یا «پرورش زنبور عسل، کرم ابریشم یا تولید گلخانه‌ای به هر وسعت» باشد.

تنها اختلاف موجود در تعاریف و مفاهیم این دو سرشماری در مورد انتساب بهره‌برداری‌ها به نقاط جغرافیایی است که در سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ به محل سکونت خانوار و در سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۳۸۲ به محل وقوع بهره‌برداری در کوچک‌ترین واحد جغرافیایی (شهر یا آبادی) منتسب شده است.

بررسی سوابق در ایران

در پرسشنامه‌ی خانوار سرشماری نفوس سال ۱۳۳۵، سه پرسش در مورد زمین‌های کشاورزی خانوار (به تفکیک زراعت، باغ و مرتع) و تعداد دام خانوار (به تفکیک نوع دام) طراحی شده بود که از اطلاعات جمع‌آوری‌شده به‌عنوان یک چارچوب اولیه در اولین سرشماری کشاورزی که در سال ۱۳۳۹ اجرا شد، مورد استفاده قرار گرفت.

بررسی سوابق در سایر کشورها

مطالعات تطبیقی صورت‌گرفته در خصوص اجرای آخرین سرشماری در تعدادی از کشورهای جهان مانند ژاپن، کره‌ی جنوبی، تایلند، فیلیپین، ترکیه، اندونزی، استرلیا، آمریکا، کانادا، فنلاند، نروژ، انگلستان، مصر، آفریقای جنوبی، آلبانی، بنگلادش، بوتسوانا و کانادا مؤید این است که تنها کشوری که در سرشماری جمعیت خود سؤالی مرتبط با سرشماری کشاورزی طراحی کرده کشور کانادا است. این کشور در سرشماری سال ۲۰۰۶ سؤالاتی با این مضمون طراحی نمود:

- آیا فردی از اعضای فهرست‌شده‌ی خانوار حداقل یک محصول کشاورزی را به قصد فروش، تولید کرده است؟
- آیا فرد یادشده در تصمیم‌گیری‌های روزانه برای اداره‌ی بهره‌برداری مشارکت دارد؟

ابوطالب عزیزی کارشناس ارشد مهندسی کشاورزی (اصلاح نباتات) و رئیس گروه آمارهای کشاورزی مرکز آمار ایران است.

طاهره مجیدی‌پارسا کارشناس ارشد آمار ریاضی و کارشناس آمارهای کشاورزی مرکز آمار ایران است.

به نظر می‌رسد طرح این پرسش شرط کافی در تشخیص بهره‌برداربودن فرد است.

ذکر این نکته ضروری است که در کانادا سرشماری کشاورزی و سرشماری جمعیت در یک روز انجام می‌شود. لذا امکان برقراری ارتباط بین پایگاه‌های اطلاعاتی حاصل از دو سرشماری وجود دارد به طوری که بخشی از پایگاه اینترنتی سرشماری کانادا به بیان اطلاعات حاصل از ارتباط این دو موضوع می‌پردازد.

در توصیه‌های سازمان خواروبار جهانی (FAO) برای اجرای سرشماری نفوس سال ۲۰۱۰ آمده است:

۱. در سرشماری نفوس با طرح سؤالاتی مانند فعالیت کشاورزی خانوار، امکان تهیه‌ی فهرست بهره‌برداران کشاورزی جهت استفاده در سرشماری کشاورزی فراهم می‌شود.
۲. فهرستی از همه‌ی خانوارها از سرشماری جمعیت، اطلاعات مفیدی جهت چارچوب‌سازی بهره‌برداران کشاورزی برای استفاده در سرشماری کشاورزی ارائه می‌کند.
۳. اجرای سرشماری کشاورزی به فاصله‌ی زمانی کوتاه پس از اجرای سرشماری نفوس، امکان استفاده از چارچوب حاصل از سرشماری نفوس را فراهم می‌کند.

با توجه به فاصله‌ی زمانی کوتاه بین اجرای سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ تا اجرای سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۳۹۳، برای ساخت چارچوب اولیه از بهره‌برداران کشاورزی با استفاده از اطلاعات سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰، پرسش مربوط به فعالیت‌های کشاورزی خانوار طراحی شده است. (شکل ۱)

شرح مسئله

بیش از ۹۵ درصد از ارزش افزوده‌ی بخش کشاورزی مربوط به سه فعالیت زراعت، باغداری و دامداری شامل دام سنگین و سبک است. مقایسه‌ی سهم فعالیت‌های کشاورزی در سال ۱۳۹۰ (شکل۲) با ارزش افزوده‌ی بخش کشاورزی نشان می‌دهد که سهم هر یک از فعالیت‌ها در سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰ مطابق با ارزش افزوده‌ی بخش کشاورزی است.

بررسی توزیع نسبی خانوارهای بهره‌بردار به تفکیک فعالیت‌های کشاورزی منتج‌شده از سرشماری نفوس سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که بیش از ۹۹ درصد فعالیت‌های کشاورزی مربوط به زراعت، باغداری و دام و طیور است.

از آن‌جا که در محاسبه‌ی ارزش افزوده‌ی بخش کشاورزی، سهم طیور و شیلات به صورت مجزا از بخش دامداری محاسبه می‌شود، با در نظر گرفتن این موضوع، بررسی نتایج نشان می‌دهد که در سطح کشور اطلاعات خانوارهای بهره‌بردار حاصل از سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ با اطلاعات سرشماری کشاورزی و ارزش افزوده‌ی بخش کشاورزی مطابقت دارد.

بر اساس نتایج حاصل از سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ بیش از ۳/۶۵ میلیون خانوار بهره‌بردار در کشور شناسایی شدند که این رقم در سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۳۸۲، بالغ بر ۴/۲۵ میلیون بهره‌بردار بود.

علی‌رغم انتساب بهره‌برداری‌های کشاورزی در سرشماری کشاورزی سال ۱۳۸۲ به کوچک‌ترین واحد جغرافیایی (آبادی یا شهر)،

شکل۱- پرسش مربوط به فعالیت‌های کشاورزی خانوار در سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰

بهره برداری کشاورزی

۴۴- خانوار دارای کدام یک از فعالیت‌های کشاورزی زیر است؟

۱ زراعت (حداقل ۴۰۰ متر مربع)
۲ باغداری (حداقل ۲۰۰ متر مربع)
۳ دام و طیور (حداقل ۲ رأس دام سبک، حداقل یک رأس دام سنگین، حداقل ۱۰ قطعه ماکیان، پرورش زنبور عسل به هر وسعت، پرورش کرم ابریشم به هر وسعت)
۴ تولید گلخانه‌ای
۵ هیچ کدام

شکل ۲- توزیع نسبی خانوارهای دارای بهره‌برداری کشاورزی بر حسب نوع فعالیت در سال ۱۳۹۰

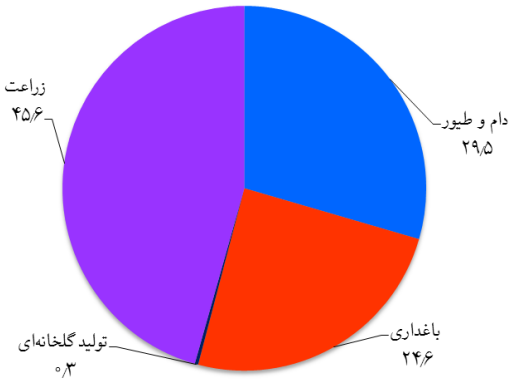

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران؛ سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰.

در سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ به دلیل محدودیت‌های پیش رو، افزایش بار آموزشی و اهداف اصلی سرشماری که شمارش جمعیت و کسب اطلاعات مرتبط با خانوار بود، امکان انتساب بهره‌برداری‌های کشاورزی به آبادی‌ها و شهرها به دلیل افزایش بار آموزشی، میسر نگردید و بهره‌برداری‌های کشاورزی به محل سکونت خانوار منتسب شدند.

در سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۳۸۲ بهره‌برداران کشاورزی به کوچک‌ترین واحد جغرافیایی که همان شهرها و آبادی‌های کشور هستند، منتسب شدند و بهره‌برداران در قالب ۴ نوع بهره‌بردار شناسایی شده بودند که عبارت‌اند از:

۱. **خانوارهای معمولی ساکن بهره‌بردار** که محل وقوع بهره‌برداری کشاورزی و محل سکونت این قبیل خانوارها در آبادی یا شهر محل سرشماری است. بر اساس نتایج حاصل از سرشماری کشاورزی سال ۱۳۸۲ حدود ۸۰ درصد از بهره‌برداری‌های کشور متعلق به خانوارهای معمولی ساکن است.
۲. **بهره‌برداران غیر ساکن** که محل بهره‌برداری این خانوارها در آبادی یا شهری غیر از آبادی یا شهر محل سکونت خانوار است. لازم به ذکر است که بر اساس نتایج حاصل از سرشماری کشاورزی ۱۳۸۲ حدود ۱۹ درصد از بهره‌برداری‌های کشور متعلق به بهره‌برداران غیر ساکن است.
۳. **شرکت‌های رسمی و مؤسسه‌های عمومی بهره‌بردار** که بر اساس نتایج حاصل از سرشماری کشاورزی ۱۳۸۲ حدود ۰/۲ درصد از بهره‌برداری‌های کشاورزی را شامل می‌شوند.
۴. **خانوارهای معمولی غیر ساکن بهره‌بردار** که اطلاعات کشاورزی این قبیل خانوارها (عمدتاً عشایر کوچنده) در مسیر کوچ خانوارها کسب و به شهرستان منتسب شده است. با توجه به استقرار این خانوارها در زمان سرشماری در آبادی‌های قشلاق، در سرشماری نفوس در قالب خانوارهای معمولی ساکن سرشماری شده‌اند.

به دلیل ماهیت خانواری سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۰ امکان جمع‌آوری اطلاعات شرکت‌های رسمی و مؤسسه‌های عمومی دارای فعالیت کشاورزی فراهم نشده است. همچنین اکثر خانوارهای معمولی غیر ساکن بهره‌بردار (عشایر کوچنده) به دلیل این که در زمان سرشماری نفوس و مسکن (آبان‌ماه) در آبادی‌های قشلاقی مستقر بوده‌اند به‌عنوان خانوارهای معمولی ساکن سرشماری شده‌اند. همان‌گونه که گفته شد در سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۰ بهره‌برداری‌های متعلق به خانوارهای معمولی ساکن و بهره‌برداران غیر ساکن که بر اساس نتایج سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲ بیش از ۹۹ درصد بهره‌برداران کشور را تشکیل می‌دهند، به محل سکونت خانوار منتسب شده‌اند.

◉ مقایسه‌ی تطبیقی اطلاعات سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲ و سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۰

شکل ۳، نشان دهنده‌ی این است که تعداد خانوارهای دارای بهره‌برداری کشاورزی در سال‌های ۱۳۸۲و ۱۳۹۰ در ۲۸ استان کشور روندی نزولی داشته است.[۱] این در حالی است که این روند در استان‌های تهران و البرز (به صورت توأم) و آذربایجان غربی سیری صعودی داشته است.[۲] به اعتقاد برخی از کارشناسان، تقسیم اراضی و احداث باغ‌ویلاها در این سه استان، اصلی‌ترین دلیل افزایش تعداد خانوارهای بهره‌بردار در سال ۱۳۹۰ نسبت به سال ۱۳۸۲ بوده است. به نظر می‌رسد تعداد قابل توجهی از خانوارهای ساکن در استان‌های تهران و البرز دارای بهره‌برداری کشاورزی در استان‌های دیگر هستند که در سرشماری عمومی کشاورزی

شکل۳- تعداد خانوارهای بهره‌بردار در سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۹۰ به تفکیک استان(هزار خانوار)

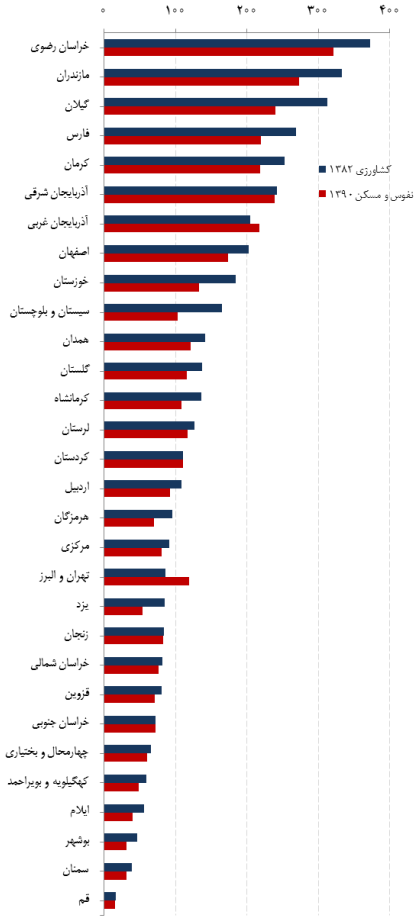

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران؛ سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۳۸۲ و سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰

۱۳۸۲ این باغ‌ها به استان‌های محل وقوع بهره‌برداری منتسب شده است. کاهش خانوارهای بهره‌بردار در سال ۱۳۹۰ در استان‌هایی مانند گیلان و مازندران می‌تواند تأییدکننده‌ی این موضوع باشد. مقایسه‌ی اطلاعات استان‌های تهران و البرز، مازندران و گیلان نشان می‌دهد در شرایطی که در استان‌های تهران و البرز افزایش ۳۸ درصدی بهره‌برداران در سال ۱۳۹۰ نسبت به سال ۱۳۸۲ مشاهده می‌شود در استان‌های گیلان و مازندران که در مجاورت استان‌های تهران و البرز هستند به ترتیب کاهش ۲۴ و ۱۸ درصدی بهره‌برداران ملاحظه می‌شود.

شکل ۴- توزیع نسبی خانوارهای بهره‌بردار به تفکیک تعداد اعضای شاغل در بخش کشاورزی سال ۱۳۹۰ (درصد)

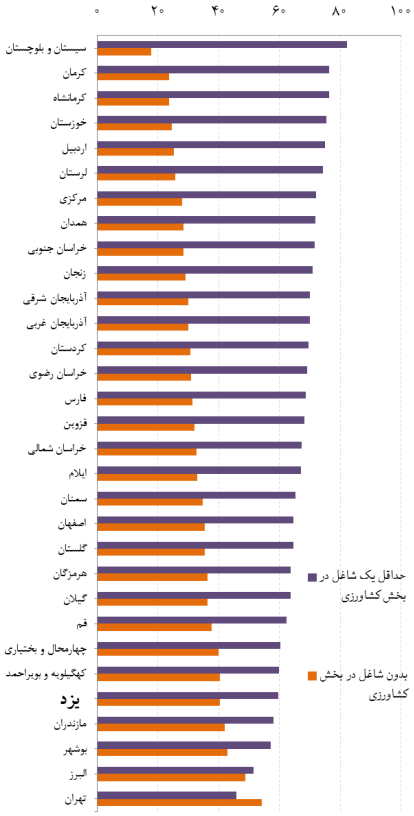

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران؛ سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰

شکل ۵- توزیع نسبی خانوارهای بهره‌بردار به تفکیک محل سکونت در مناطق شهری و روستایی سال ۱۳۹۰ (درصد)

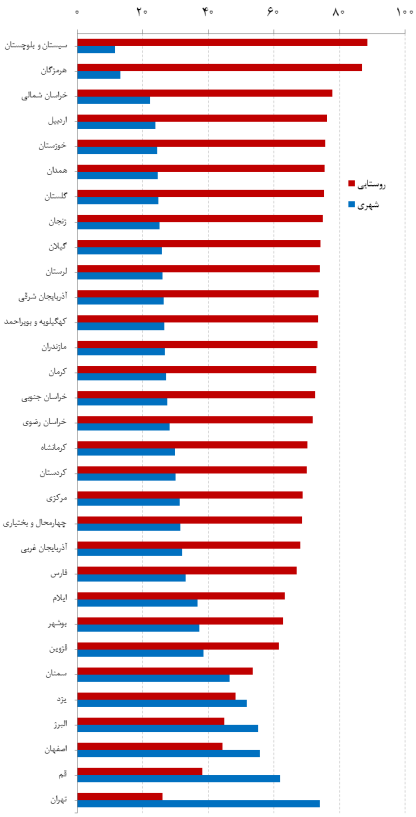

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران؛ سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰

◉ راستی‌آزمایی خانوارهای بهره‌بردار کشاورزی با شغل کشاورزی

به منظور اطمینان از صحت اطلاعات تعداد خانوارهای دارای فعالیت کشاورزی در سرشماری نفوس سال ۱۳۹۰، وضعیت اشتغال افراد متعلق به این خانوارها در بخش کشاورزی مورد مطالعه قرار گرفت. بر اساس بررسی‌های انجام‌شده اکثر خانوارهای دارای بهره‌برداری کشاورزی در سال ۱۳۹۰ دارای حداقل یک عضو شاغل در بخش کشاورزی بوده‌اند. در استان‌های آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی، زنجان، خراسان جنوبی، همدان، مرکزی، لرستان، اردبیل، خوزستان، کرمانشاه، کرمان، و سیستان و بلوچستان بیش از ۷۰ درصد خانوارهای بهره‌بردار دارای حداقل یک شاغل در بخش کشاورزی بوده‌اند، این در حالی است که بیش از ۴۵ درصد خانوارهای بهره‌بردار در استان‌های تهران و البرز دارای هیچ عضو شاغلی در بخش کشاورزی نبوده‌اند.

◉ بررسی خانوارهای بهره‌بردار در نقاط شهری و روستایی

بر اساس نتایج حاصل از سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰، ۶۹/۴ درصد خانوارهای بهره‌بردار در مناطق روستایی و ۳۰/۶ درصد آن‌ها در مناطق شهری سکونت داشته‌اند این درحالی است که در سرشماری کشاورزی سال ۱۳۸۲، ۸۷ درصد بهره‌برداری‌های بهره‌برداران جامعه هدف (خانوارهای بهره‌بردار و بهره‌برداران غیر ساکن) در نقاط روستایی و ۱۳ درصد در نقاط شهری واقع شده‌اند. این تفاوت به علت انتساب بهره‌برداری متعلق به بهره‌برداران غیر ساکن به شهر یا آبادی محل وقوع بهره‌برداری در سال ۱۳۸۲ بوده است. بررسی نتایج حاصل از سرشماری عمومی کشاورزی در سال ۱۳۸۲، نشان می‌دهد که ۹۷/۵ درصد بهره‌برداری‌های متعلق به بهره‌برداران غیر ساکن در مناطق روستایی واقع شده است که انتظار می‌رود اکثر بهره‌برداران این بهره‌برداری‌ها ساکن شهرها باشند.

بررسی نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که در ۱۸ استان کشور بیش از ۷۰ درصد و در ۸ استان حدود ۵۰ تا ۷۰ درصد خانوارهای بهره‌بردار، ساکن مناطق روستایی بوده‌اند و فقط در ۵ استان تهران، قم، اصفهان، البرز و یزد بیش از نیمی از بهره‌برداران، ساکن مناطق شهری بوده‌اند. مقایسه‌ی نمودارهای توزیع نسبی خانوارهای بهره‌بردار به تفکیک سکونت در مناطق روستایی و شهری و خانوارهای بهره‌بردار به تفکیک حداقل یک عضو شاغل در بخش کشاورزی و بدون عضو شاغل در بخش کشاورزی نشان می‌دهد، استان‌هایی که دارای سهم زیادی از نظر خانوار بهره‌بردار روستایی هستند، دارای درصد زیادی از شاغلان اعضای خانوار در بخش کشاورزی نیز هستند و استان‌هایی که دارای سهم زیادتری از خانوارهای بهره‌بردار شهری هستند، دارای درصد زیادی از عدم وجود عضو شاغل خانوار در بخش کشاورزی هستند.

◉ نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از سرشماری عمومی نفوس و

مسکن ۱۳۹۰ در خصوص خانوارهای بهره‌بردار نشان می‌دهد که به دلیل انتساب بهره‌برداری‌های کشاورزی به محل سکونت خانوار، استفاده از نتایج در سطوح پایین جغرافیایی (آبادی و شهر) به دلیل تفاوتی که نسبت به سرشماری کشاورزی به‌وجود آمده، نیاز به تفکیک اطلاعات به دو گروه زیر دارد:

۱. خانوارهایی که بهره‌برداری آن‌ها در شهر و آبادی محل سکونت قرار دارد (خانوارهای بهره‌بردار ساکن).

۲. خانوارهایی که بهره‌برداری آن‌ها در شهر یا آبادی دیگری قرار دارد (بهره‌برداران غیر ساکن).

به منظور تفکیک خانوارهای بهره‌بردار از بهره‌برداران غیر ساکن پیشنهاد می‌شود که در سرشماری نفوس آتی سؤال بهره‌برداری کشاورزی خانوار به صورت زیر طراحی شود تا امکان استفاده از اطلاعات به‌خصوص برای خانوارهای بهره‌بردار که عمده‌ترین سهم فعالیت‌های کشاورزی در کشور را به خود اختصاص داده‌اند، فراهم شود.

- خانوار دارای کدام یک از فعالیت‌های کشاورزی است؟

در صورتی که خانوار دارای حداقل یکی از فعالیت‌های کشاورزی است، سؤال زیر نیز مورد پرسش قرار گیرد:

- آیا بهره‌برداری کشاورزی خانوار در آبادی یا شهر مورد سرشماری واقع شده است؟

با این روش بیش از ۹۹ درصد بهره‌برداران کشاورزی در سطح کشور شناسایی خواهند شد. همچنین برای استفاده‌های چارچوبی نیز خانوارهای بهره‌بردار ساکن که بر اساس اطلاعات سرشماری کشاورزی ۱۳۸۲ بیش از ۸۰ درصد بهره‌برداران را تشکیل می‌دهند، قابل تفکیک هستند.

بررسی نتایج نشان‌دهنده‌ی این است که از شکل ۲ نمی‌توان چنین نتیجه‌ای گرفت مگر «در اغلب استان‌ها» حدود ۷۰ درصد خانوارهای بهره‌بردار دارای حداقل یک عضو شاغل در بخش کشاورزی هستند، با توجه به ارتباط زیاد سؤال فعالیت‌های کشاورزی خانوار با سؤال شغل، طراحی این سؤال در کنار شغل در سرشماری نفوس آتی می‌تواند دقت و صحت اطلاعات را افزایش دهد.

استفاده از اطلاعات سرشماری نفوس سال ۱۳۹۰ در سطح کل کشور برای تحلیل‌های خصوصیات جمعیتی خانوارهای بهره‌بردار (نظیر سن و سواد) که طی سال‌های اخیر از نیازهای سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی نیز بوده است، به کاربران توصیه می‌شود.

منابع

[۱] مرکز آمار ایران. نشریه نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲.

[۲] مرکز آمار ایران. نشریه نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰.

[۳] مرکز آمار ایران. نشریه نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۳۵.

[۴] سایت مرکز آمار ایران. خانه حساب‌های ملی.

[۵] FAO statistical development series ۱۲world census of agriculture. (۲۰۱۰) ۲۰۰۰.

[۶] http://www.statcan.gc.ca/start-debut-eng.html. Statistics Canada.

[۷] http://www.bbs.gov.bd/ Bangladesh bureau statistics.

توضیحات

[۱] جامعه‌ی مورد مطالعه در سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۳۸۲، خانوارهای معمولی ساکن بهره‌بردار و بهره‌برداران غیر ساکن است.

[۲] به دلیل عدم امکان تفکیک اطلاعات استان‌های البرز و تهران در سال ۱۳۸۲، اطلاعات سال ۱۳۹۰ این دو استان تجمیع شده است.